

Rada Ivekovic

Översättning är mänsklighetens modersmål

Översättning är en form av motstånd, men också mänsklighetens ursprungliga modersmål. Utifrån en bred tolkning av begreppet översättning undersöker Rada Ivekovic gränsernas och gränslinjernas principer, begrepp och symboliska värden

Detta är inte en historisk text; snarare utgår den ifrån ett mer "abstrakt" kulturellt (men inte *cultural studies*) och filosofiskt perspektiv samtidigt som den inte glömmer uppdelningens, kolonialismens eller krigets fysikalitet. Den kommer att behandla principer, begrepp och symboliska värden i samband med gränser/gränslinjer, och föreslår "översättning" som ett sätt att ta itu med denna fråga i en genus–demokratisk anda. Det handlar inte heller om konkreta gränsdragningar, även om exempel kan erbjudas från Balkan eller Sydasien. Snarare rör det sig om ett allmänt filosofiskt eller antropologiskt förhållningssätt, som bara anspelar på och refererar till specifika platser som är möjliga att jämföra med andra områden i världen, i ett försök att urskilja gemensamma drag hos denna mekanism. Den underliggande tanken är att dessa mekanismer i princip är ganska lika varandra när det gäller att konstruera gränser som mjukare eller hårdare, även om de lokala förutsättningarna kan skilja sig åt. Tanken om att "översätta mellan kulturer", som en oavslutad relationell och ömsesidig frihetsgest som problematiserar "översättaren" och "originalet" i sig, kommer att ställas mot den begränsande och gemenskapsbaserade arroganta idén om en "dialog mellan kulturer" (översättning–som–övertgrepp), som ofta föreslås inom ramen för ett mer eller mindre välvilligt mångkulturellt förhållningssätt. Våldsamheten i omdragningen av gränser är ett resultat av en avbruten kommunikation och ett avbrutet utbyte samt att man givit upp den ständiga relationella dynamiska spänning som upprätthålls genom förståelsen av översättning som ett förhållningssätt. Ett sådant prematurt utestängande av alternativa historier, vilket också innebär en språklig stängning, medför, på språkens nivå, ett undertryckande av olikheter, en konstruktion av oöversättbarhet och oförståelse, vilket tvingar fram en separation mellan relaterade idiom: det skapar annanhet och strävar efter att förpassa alternativen till en plats utanför "systemet", eller utanför "den goda världen".

Vad är översättning?

Översättning är ur ett teoretiskt perspektiv ett problematiskt begrepp.¹ Jag ställer det mot begreppet "dialog" såsom det används i vissa sammanhang, där det tvingar fram en till synes symmetrisk dikotomi, men i själva verket följer en hierarki. Jag syftar här på tanken om en "dialog mellan kulturer" (som implicerar slutna gemenskaper med bestämda *gränser* som verkande krafter), i motsättning till en *kontextuell* översättning mellan individer och språk.

Översättning är, som jag här ser det (och inte i en smal bemärkelse), en viktig form av motstånd (genom ett *differentierat* kritiskt uttryck av skillnader) mot de hegemoniska formerna för påtvingande av betydelse (av en betydelse). I denna bemärkelse är översättning en transformation som är en oupplöslig del av livet som helhet och som inte bara styr den del av det som är språk. Översättning är därför också ett möjligt redskap för makt (eller maktlöshet). Den förfogar över en hel skala av gradskillnader, nyanser, avvikelser; en räckta av (o)möjligheter, betydelseglidningar. Översättning är ett utbyte mellan olika sätt att vara eller existera på. I motsättning till vad vi (felaktigt) tror med avseende på textbaserad översättning, rör sig återgivningen i själva verket i båda riktningarna, den är en ömsesidighet, också när den inte erkänns. Paul Gilroy bygger sitt begrepp om *Black Atlantic* på den tvåvägsöversättning där bara en riktning — från Nord till Syd, från Vit till Svart Atlant — erkänns.² Detta är orsaken till att varje översättning är ofullständig och ofullbordad — men kan samma sak sägas om varje "original"? Med andra ord återstår det alltid någonting oöversatt. Det är priset för och baksidan av förståelsen och översättningen, som är möjlig i teorin men alltid mer eller mindre omöjlig i praktiken. Det finns ingenting sådant som en uttömmande översättning eller entydig ord-för-ord-översättning.

Men innebär "oöversatt" med nödvändighet "oöversättbar"? Vad som för mig framstår som problematiskt är anspråket på att det finns någonting sådant som en principiell oöversättbarhet. Gränser som är ödesbestämda att inte korsas. Eller att det skulle finnas någonting sådant som en översättbarhet helt och hållet byggd på principer: gränserna för det som kan sägas kan förändras. Men som vi har lärt oss av Nagarjuna existerar begreppet "översättbar" endast i den binära relationen med "oöversättbar". Och att tänka det översättbara och det oöversättbara på samma gång, och faktiskt vara oförmögen att tänka det ena utan det andra ger tillgång till en "medelväg", men också möjligheten att ta sig förbi uppfattningen av dikotomin som en slutgiltig horisont eller blockering. Mellan två termer, två språk eller två kulturer, finns alltid en möjlighet för en relativt framgångsrik mediering eller översättning — en som är otillräcklig men ändå erbjuder hopp genom att till hälften öppna dörren mot en betydelse. Betydelsen utspelar sig mellan, i relation till; åtminstone som en översättning av en inre förnimmelse till en kommunicerbar diskursiv förnimmelse. *Översättning är bara ett öppnande av en betydelse*, ett korsande av en linje, och aldrig ett löfte om fullständighet. Men är inte också livet sådant? Och ändå kan man inte tala om identitet mellan de två termerna, språken eller kulturerna ifråga, mellan länder, inte ens om det handlar om en framgångsrik översättning. Det finns överensstämmelse, närmevärden, till och med förståelse och likhet, men ingen identitet. Översättningen inbegriper eller upprätthåller skillnaden. Men kanske är detta priset för dess framgång, hur ofullständig (och alltså ännu nödvändig) den än kan vara. Översättningens pris. I bästa fall är översättningen dubbelriktad, och korsar hela tiden gränser: översättning sker med nödvändighet över gränsen.

Förutom att betrakta den som en form av motstånd, vill jag hävda att *översättning är mänsklighetens ursprungliga modersmål*, i bemärkelsen att det inte finns något språk som inte sträcker sig ut mot den andre (ett annat jag, en annan person eller grupp) och syftar till betydelse också när den är monologisk, samtidigt som den innebär en förhandlingsteknik och en överlevnadsstrategi i det gemensamma och i integrationen. Tanken om översättning som modersmål medför att *gränsen är ditt land*. Människor kan ha gränser för sina länder av olika skäl, frivilligt eller av tvång. De flesta har inget val och i den bemärkelsen skall gränser inte försvaras. Det är en instabil och obekvämlig position, och en tragisk sådan, när den inte är självvald. För

merparten av den migrerande befolkningen som saknar identitetshandlingar idag, för olika slags flyktingar och landsförvisade, är gränsen långt ifrån någonting attraktivt. För eliterna, vi själva inbegripna, men också för icke-nationalister eller icke-fundamentalister generellt, kan tanken om gränsen vara en flykt från nationalistiska eller "kulturella" getton. Relationen till översättning över gränsen, liksom till gränser *tout court*, är alltså mycket tvetydig. Man måste lära sig att leva vid gränsen som i en ständig utmaning och osäkerhet. Finns det någonting annat i Palestina/Israel *förutom* gränsen? Dessa länders hela yta har blivit en allomfattande gräns, en dödsfälla. Gränser är också undantagstillstånd. Genom att de utvidgas till att omfatta situationer som den just nämnda, tenderar de att bli *permanenta* — *undantag*. Detta tillstånd av *undantag* som idag blir regeln och på ett farligt sätt inverterar ordspråket att undantaget bekräftar regeln — indikerar nu att *det ohållbara som är ett undantag har fått en sådan spridning att det har blivit regeln*. När gränser i Europa "försvinner" dyker några långt mer fruktansvärda gränser upp någon annanstans, överallt, och tenderar att bli generella. Gränser utvidgas, sträcks ut med hjälp av olika centra för kvarhållande eller instängning, rum som är skyddade från insyn, som undandragits det offentliga rummet, medan rymden mellan dem krymper. Detta är en situation som var okänd före globaliseringen: fästning Europa, öppna läger för "främlingar" utan identitetshandlingar i olika europeiska länder, båtflyktingar som korsar medelhavet mot en välbevakad sydgräns, internering och registrering av utlänningar, Israels mur mot Palestina, USA:s mur mot Mexico, tortyr, förödmjukelse och misshandel av fångar i Irak av den amerikanska armén och koalitionsstyrkorna, Guantánamo (en plats utanför alla rättsliga och legitima rum) — allt detta motsvarar den nu nästan "godartade" Berlinmuren och olika gulager, eftersom det inte längre finns någon kontroll, ingen översättning och ingen dubbelmening, ingen läsning mellan raderna i denna Nyspråkets tid. Detta är vår situation idag, och den gör det inte möjligt för oss att idealisera gränser.

Vid sidan av detta kompliceras översättning av alla slags omständigheter, och särskilt av kontexten. Den är också problematisk på grund av relationen mellan de två saker som skall översättas, vilken med nödvändighet är en ojämlik relation i bemärkelsen att en av dem översätts till den andres idiom, vilket i sin tur ger upphov till en typisk *différend*-situation.³ Någonting förblir *outtalat* i denna situation, eller så finns där en "över-gränsen-rest" från det som inte har något språk; vilket mer eller mindre är samma sak som att säga att det finns någonting som inte *uppfattats*, en otillgänglig rymd — *no-woman's land*. Det är kroppen och kropparnas ordning. Denna grundläggande ojämlikhet, som redan är politisk (innan det finns någonting sådant som politik) kan förvärras ytterligare genom de historiska omständigheter som har gjort en av de två termerna i relationen dominant. Åtminstone sedan Foucault, men också som ett resultat av antropologers och psyko-analytikers arbeten, vet vi att det till syvende och sist är en fråga om *kroppen*. Och det finns andra disciplinära, och odisciplinerade, metoder, såsom feministisk teori, postkoloniala studier och så vidare, som berättar för oss att det som inte kan artikuleras eller förstås i ett konventionellt språk också kommer från den andre, från den "översättbara" över-gränsen-sidan — till exempel från den svarta Atlanten, från den omedelbara erfarenheten av förtryck, vars gräns i mycket högre utsträckning också är kroppen. Det är något med kroppen, eller inom kroppen, som gör att det återstår en okränkbar rymd, över-gränsen-kroppen som inte uttöms av sig själv eller genom våld.

Allt detta kan sammanfattas i tanken att översättning inbegriper kroppar och rörelse; och det är i denna bemärkelse, både utsträckt och begränsad, som jag

här talar om översättning. Ett ögonblick av organtransplantation/inträngande i en annan kropp skulle i detta avseende inte vara mer än ett extremt dramatiskt enskilt exempel. Och det är i denna "primära" bemärkelse som jag nu kommer att ta upp temat *översättningspolitik*, genom vår position som (kvinnliga) mediatorer, både översättare och översatta. I denna paradoxala situation som består i att befinna sig på två platser samtidigt⁴ är det emellertid inte lätt (och traditionellt sätt inte tillåtet) att ta itu med den grundläggande frågan om översättningens/intrångets mer generella politiska omständigheter. Jag kommer också att ta tillfället i akt att göra ett utkast till en annan övning i intermedialitet, över och bortom vad jag just har argumenterat för, nämligen det som skulle kunna ta form mellan "västerländska" filosofier och vissa begrepp som kan återfinnas i "indisk" filosofi. Det som skall översättas är inte texter utan kontexter. Och vad som uppmuntrar mig att göra detta är *krisen*, den kritiska situation som kroppen befinner sig i; eftersom kroppen (alltid kroniskt, men ofta akut), när den upptäcker att den är ifrågasatt vänder sig mot översättningen, kommunikationen eller transformationen som den enda vägen ut. Kroppen sträcker sig mot översättningen som mot sitt eget liv. Det är uppenbarligen (framför allt) krisen som försätter oss i en översättningssituation och öppnar oss för en ny innebörd. En gräns påkallar en över-gränsen-situation och lever genom den, liksom omvänt. "Identiteterna" sprids alltså på båda sidor av delningslinjen (*partage* i det franska ordets dubbla bemärkelse).⁵ På en annan nivå använder Veena Das, när hon talar om jämförbara situationer, termen "kritiska händelser".⁶

Ingen av dessa två extrema positioner, det vill säga att språk eller kultur kan eller inte kan översättas, förefaller livskraftig om den skulle vara den enda. Erfarenheten säger oss att översättning alltid äger rum och att den alltid är otillfredsställande. Känslan av ofullkomlighet eller ofullständighet, som är ett resultat av varje försök att översätta, begränsas inte enbart till denna erfarenhet. På ett djupare plan kännetecknar den det mänskliga villkoret, den existentiella paradoxen att vara på samma gång dödlig och förutbestämd för odödlighet, på samma gång *begränsad* och *obegränsad*. Inget språk, ingen översättning, ingen "tolkning" kan uttrycka detta helt och hållet, eftersom denna process aldrig är avslutad. Vårt villkor, vårt ursprung, vårt slutliga tillstånd återfinns varken i den term som skall översättas eller det resultat som översättningen är, utan snarare detta outhärdliga, intolerabla, *inter-*, *-mellan-två* som vi inte desto mindre tolererar: gränsen, över-gränsen-situationen. Det är paradoxen att ha en kropp och att inte kunna reduceras till den, men inte heller kunna leva eller tänka utan den. Det är sant att detta villkor skulle kunna förändras när vi (men vilka är "vi"?) kommer till den punkt där vi kan tänka utan kroppar,⁷ och det är möjligt att vi (?) närmar oss denna punkt. Men jag vill inte spekulera kring denna ideala identitet mellan jaget och jag själv, vars vilja och våldsamma effekter jag förut talade om.⁸ Översättning (och livet i sig) äger rum i denna o-villkorlighet, detta den *animerade kroppens* imperativ.⁹ Som sådan är översättningen ingenting mer än en *relation*, som ingenting är i sig eller utan sina termer. Den är alltså linjen mellan liv och död som upprätthåller livet, som möjliggör översättning och rörelse. Det handlar aldrig "bara" om kroppen, utan också om det sätt på vilket varats villkor omfattas av den (*utan*, men också *med* organ; anatomi eller inte) och omvänt, men inte symmetriskt, förvränger en viss "översättning" på samma sätt som det psykiskas, socialas och historiskas prisma bryter kroppens återspeglning. I den bemärkelsen har vi alltid varit en utväxt på oss själva i egenskap av annorlunda; det är så vi har överskridit våra egna kroppsliga gränser. Och utväxter kan läggas till andra utväxter och på detta sätt göra saker och ting mer komplicerade, såsom Jean-Luc Nancy visat i *L'Intrus*.¹⁰ Liv växer ur liv, hur "ofullständigt" detta än är. Den *animerade kroppsligheten* är inte bara översättningens villkor, utan gör

också översättning nödvändig: det finns ingen annan situation än den som utgörs av översättningen; det finns inget rent "naturligt" tillstånd som ännu skulle vara oöversatt eller oreflekterat. Också en total oförståelse demonstrerar detta.

Att föreställa sig ett tillstånd (för språket eller för civilisationen) *innan* all översättning och över-gränsen-rörelse,¹¹ skulle vara som att föreställa sig en kropp utan en "själ", en ren natur eller ett biologiskt kön som på ett tydligt sätt kunde skiljas från genus, utanför all mediering. Detta skulle innebära att man återföll till dikotomierna natur-kultur, kön-genus, kvinnligt-manligt, subjekt-objekt, inre-yttre. Det skulle också innebära att dessa termer skulle vara likvärdiga, symmetriska och utan någon form av implicit hierarki. Kultur är först och främst en fråga om översättning också inom ett givet språk. Men språk (re)producerar — och lever — inte bara av skillnader och gränser, utan också av ojämlikheter. Varje gräns är i själva verket *omöjlig att beskriva*, eftersom den är en skiljelinje, en försvinnande mötesplats och eftersom den inte är någonting i sig, utan helt och hållet utgörs av en relation mellan två entiteter som anstränger sig att konstruera åtskilda och autonoma identiteter.

Översättning föregås av många erfarenheter av mediering, och många *skrämmande* hinder, försök att upprätta gränser. Är inte det svåraste av allt att översätta från det inre till det yttre, med andra ord att exponera sig själv för andra — att gå från en *intim* dimension till en offentlig dimension, att korsas linjen och övervinna hämningen? Och är det inte kännetecknande för en hegemonisk kraft att vilja behålla koderna för en uteslutande översättning för sig själv, liksom koderna för all tolkning, eller att vilja ge en definitiv konnotation? Ett exempel på detta är den universella västerländska viljan till makt (som idag i allt större utsträckning är USA:s), men också varje annat försök att med våld påtvinga en enda betydelse (all totalitarism, all fundamentalism); vilket skulle innebära att man *satte stopp för* översättning och förflyttning, och att tiden pressades samman: och redan detta är våld.

Balkan¹²

När jag talar om Balkan är det huvudsakligen det jugoslaviska området jag tänker på, eftersom jag är mer bekant med det och eftersom den våldets logik som präglat dess agerande och statsbyggande under mer än ett årtionde nu har gjort gränskonstruktionens mekanismer mer explicita och kanske mer läsbara. Men jag tror att samma sak också gäller för andra platser. Jag uppfattar "Balkan" som en *identitet som inte är identisk med sig själv*, som i sin tur består av en mängd identiteter i tillblivelse. Vad är för övrigt "identitet"? Det är ett övermått av jag, en appropriering positionering, en som måste konstruera alteritet för att kunna bygga sig själv. Ju mer instabila identiteterna är, ju mer de är i tillblivelse, desto mer blir gränserna osäkra och en källa till våld. Som Maria Todorova visar i sin bok om det specialfall som skulle utgöras av en "balkansk identitet", rör det sig om en särskilt *instabil* sådan, där av-identifiering ständigt pågår genom en komplex process av *främmandegöring* — en främmandegöring som egendomligt nog utgör jagets och identitetens grund. Varje territorialisering antar denna form, och varje territorialisering skapas givetvis genom en mängd deterritorialiseringar (Deleuze) och skiftande gränser. Men där en dramatisk reterritorialisering äger rum, genom kulturella, politiska eller andra omdefinieringar, eller genom och efter krig — produceras ett övermått av gränser och gränslinjer.¹³

Gränser och gränslinjer produceras både med avsikten att åtskilja och identifiera, liksom, samtidigt, med anspråket att övervinnas och utskiljas på en

högre nivå eller att sträva efter en mer omfattande identitet. Europa konstrueras på detta sätt, genom sin yttre gräns som ständigt reproducerar en inre, om än lokal och begränsad gränssättning eller fragmentering. Det kan vara förvånande att upptäcka att kulturen i en sådan kontext kan vara ett aggressionsredskap i bemärkelsen identitetsbyggande: när kulturen förkläds på detta sätt blir den naturaliserad, essentialiserad, instrumentell, och opererar exakt på samma sätt som begreppet "natur" i den kontext som utgörs av *ett förnuft som splittras utan att delas (podijeljeni um)*. Större integrationsrörelser (EU, globalisering), ger å andra sidan upphov till en motsvarande fragmentering. Dessa ömsesidiga processer inbegriper också försök att översätta, och mer omfattande integration inbegriper med nödvändighet medierande översättningsprocesser. En demokratisk kultur har mer av detta, en icke-demokratisk kultur mindre. Men vi ser nu hur översättning lika väl som en över-gränsen-aktivitet implicerar en rörelse längs vertikallinjen för en redan existerande hierarki.

I min terminologi essentialiseras kulturen i de fall man inte försöker översätta, och detta kan bereda marken för krig, även om inte alla gemenskaper, alla stater, med nödvändighet börjar där. Men inom ramen för den världsomspännande etnifieringen är det sant att "kultur" används allt oftare för att beteckna saker som religion, natur, skillnad och så vidare. Det innebär i själva verket en generell misstro mot det universella. Detta senare är snarast ett drag hos den globaliserade, postmoderna och postkoloniala världen, där fickor av "förmodernitet", "tradition" eller "underutveckling" som det en gång kallades, existerar sida vid sida på en planet som är identisk med sig själv, under Coca-Colas överinseende.

Tanken om att "översätta mellan kulturer" som en oavslutad relationell och ömsesidig frihetsgest vilken problematiserar "översättaren" och "originalet", kan i sig ställas mot den något begränsande och gemenskapsbaserade arroganta tanken om en "dialog mellan kulturer" (översättning som våld), som ofta föreslås av ett välvilligt men inte desto mindre inskränkt multikulturalistiskt perspektiv. Jag ser ett sådant exempel i det franska — och begränsade — begreppet *Francophonie*. Icke-översättning innebär ett uteslutande av *alternativa historier*. En sådan förhastad stängning gentemot *alternativa historier*, vilken också är en språklig stängning, innebär på språkens nivå en rörelse bort från det mångskiftande; den implicerar icke-kommunikation och konstruerar oöversättbarheter och oförståelse samt tvingar fram en åtskillnad mellan relaterade idiom (serbiska och kroatiska, eller hindi och urdu): den konstruerar alteritet och strävar efter att förpassa denna ut ur "systemet", eller utanför den "goda världen" — utanför "våra" gränser. Det är därför jag med stor oro ser Europa stänga sina gränser för immigranter från syd och öst, och från ett land som Turkiet; eller vill integrera ett delat Cypern i Europa år 2004; eller utplåna en senare historia vid det historiska tillfälle när tio nya länder släpps in, varigenom alla tar för givet att "järnridån" brukade gå mellan Jugoslavien (i detta fall Slovenien) och Västeuropa. Ett TV-program ("Euro news"), som sändes samma dag som firandet i maj 2004, "visade" till och med för tittarna den påstådda plats i Goriza/Nova Gorica där "järnridån" skulle ha gått tvärs över torget i centrum.

Idag lider vi alla av en oerhörd avsemantisering som skapar en endimensionell värld, ett Imperium utan översättning och "utan gränser" (för eliterna), med en simplistisk bipolär vokabulär, som inbegriper "ondskans axelmakter" och så vidare. Den avsedda eller uppnådda betydelsen är här totalitär. Denna tankemässiga endimensionalitet gör att det inte längre går att läsa mellan raderna, vilket var möjligt inom några mer subtila totalitära mönster. Givetvis

pågår ingen översättning i sådana fall, men att inte översätta innebär att befinna sig i krig. Kriget i Irak är ett bra exempel på detta.

Det är en ouplöslig del i skapandet av all identitet och därför också av nationell identitet att göra anspråk på territorier, att *skapa gränser* (tänkta som kvinnliga eller "förkroppsligade" i kvinnor), och att förespegla ett behärskande av tiden (det senare är det mest kraftfulla sättet att appropriera det universella). Gränser och begränsningar är bara linjer, de utgör ett gränssnitt som ingriper i processen att appropriera geografiska och symboliska områden. Eftersom de inte har något eget väsen är de omöjliga att lokalisera utan att man (genom avgränsning) refererar till ett ägande av territorium eller land. Och identitet är någonting som först slår rot i ett imaginärt territorium och sedan i ett verkligt. För att kunna göra detta kräver och använder det ett berättande som förutsätter myter om grundande, historier om ursprunget, bilder, återgivningar och en bestämd tolkning av historien. Gränser dras genom berättelser och bilder.

Kolonial expansion är en historisk process som är kännetecknande för alla stater — och det är en fråga om grader. Den europeiska nationalstaten har både i realiteten och som genom ett kall varit kolonial, och den blir alltmer upptagen av sin egen säkerhet. Kolonialismen, och senare nationalismen, föreställde sig de "upptäckta" områden den föresatte sig att civilisera som tomma områden, som ingenmansland. Territorier, geografi, länder, gränser skapades för dem praktiskt taget *ex nihilo*. I Nordamerika och Latinamerika — där nationer skapas utan den lokala befolkningen eller oberoende av den, någonting som förstärks genom en elitistisk dröm om en importerad befolkning, om ett färdigt folk som kommer från Europa och redan i sig är ett politiskt subjekt — kunde ursprungsbefolkningen aldrig betraktas som ett politiskt subjekt, som medborgare, ungefär på samma sätt som kvinnor generellt. Parallellt med en sådan "yttre" geografisk kolonisering inbegriper grundandet av en nationalstat en process av "inre kolonisering" som, bland annat, skrivs in i individuella kvinnokroppar (genom de sätt de formas), likaväl som den kropp som utgörs av en imaginär kollektiv "kvinnlighet". Dessa är också gränser. Kvinnlig autonomi, kvinnors medborgarskap och deras mänskliga rättigheter underordnas samhällets eller statens (religiösa eller nationella) intressen, underordnas den härskande "genusregimen".

1989 betraktas vanligen som demarkationslinjen för socialismens slut, och som det datum då den postsocialistiska "övergång" inleds som aldrig klart definierades, men som är tydligt nyliberal, under överinseende av en enda makt.¹⁴ Den allmänna förlusten av det universella, eller dess förvanskning sedan 1989, tycks peka på ett sökande efter en ny totalitet genom sådana försök som att utvidga Europa, och likaså på grundandet av nya mini-nationalstater och så vidare. En sådan konfiguration blev alltmer framträdande genom de händelser som dominerade 1900-talets sista årtionde på Balkan (vilka ännu inte är över), där uppdelningen av Jugoslavien var en väsentlig del av Europas integrering (som framstår som dess andra sida), som konstruerades som ett helt utan att dess koloniala förflutna ifrågasattes: de mikronationella projekten var inte bara genusbestämda (på samma sätt som alla nationella projekt är det), utan genomdrevs med hjälp av en extremt kraftfull rekonfigurerings- och omförhandlingsprocess med avseende på den härskande genushegemonin. Kvinnor får inkarnera nationen och den (manliga) nationella äran, de konstrueras som gränser mot fienden och behandlas som sådana (när de inte själva är fienden; det är mycket nära att så är fallet på grund av gränsernas status: gränserna är grundläggande när det handlar om att upprätta identiteter, men är i sig inte påtagliga och kan omformas när det behövs). En process som utgörs av uppdelning¹⁵ och "nationsbygge" är inte

avsedd att göra det möjligt för kvinnor att vara subjekt eller agenter för förändring, utan för att begränsa dem till positionen hos ett instrument för överföring av meddelanden från en gemenskap till en annan (en dubbelbindningssituation som är samma sak som underkastelse). Kvinnor utgör majoriteten av över–gränsen–befolkningen i världen¹⁶ och den översättande länken. I allmänhet är kvinnor också de mest aktiva översättningsförmedlarna.¹⁷

Den pågående europeiska integrationsprocessen,¹⁸ liksom hela den globaliseringsprocess som den är en del av, innebär å andra sidan, på mikronivå, processer av stark etnifiering. Att uppmuntra etnifiering — såsom Europa har gjort på Balkan under det senaste årtiondet och efter kriget — innebär att uppmuntra upplösning. Detta betyder kris, ett sönderfallande system, paradigmskifte som, bland andra förhandlingar, dikterar omförhandlingen av det outtalade patriarkala kontraktet.¹⁹ Ett av de sätt genom vilka sådana omförhandlingar kommer till stånd är krig. Värderingen av gränser och gränslinjer på Balkan och av deras könsbestämda dynamiker är varken unik eller specifik för en viss ("balkansk") kultur. Om man måste rikta en särskild uppmärksamhet mot dem är det därför att de erbjuder akuta eller förvårdade former av problem som kan påträffas i liknande processer på andra håll. I denna bemärkelse kräver en analys och förståelse av dem inga andra teoretiska redskap än de vi använder för att studera liknande fenomen inom och utanför Europa. Det är därför som ett jämförande perspektiv är användbart.

Nationen i sig är först och främst en gemenskap som återstår att förvandla till ett samhälle, och sedan också till en stat.²⁰ Individen tar sin tillflykt till gruppen (gemenskapen), vilket gör att han eller hon känner sig säker på bekostnad av hans eller hennes individualitet och möjligen också av hans eller hennes individuella medborgarskap. Denna "moderliga" metafor uppenbarar en hierarki som inte ifrågasatts och som uttrycker den hierarki som finns i broderskapet, gemenskapen eller en vertikal hierarki. Gränser är både horisontella och vertikala. Den moderliga kropp som de sociala individerna eller medlemmarna av någon intolerant grupp ger upp sig själva för (till exempel en våldsam fotbollssupporter eller en fanatisk partimedlem) fungerar på samma sätt som armén, enheten, organisationen, som en maskin inuti vilken han bara är en del som i likhet med alla andra delar är utbytbar (Theweleit). Var och en av dessa medlemmar identifierar sig med och internaliserar den vertikala principen och "fadersfiguren" (nationens grundande fäder, till exempel) för att kunna kommunicera med de andra i denna högre organisation och kunna tillhöra dem. En sådan symbiotiskt integrerad grupp är, som bild av Helheten, direkt kopplad till den större gruppen, nationen (den etniska gruppen, religionen, gemenskapen, beroende på omständigheterna), vilken, även om den i sig är ett tomt begrepp, i sin tur är en effektiv maskin för att producera den energi som krävs för våld och erövring.

"Kultur" används ofta som ett instrument för differentiering, för gränsbygge och som ett vapen av försvars- och separatistenheter; men av erövrande enheter, som vanligtvis föredrar eufemismen *civilisation* i sådana fall, refererar "kultur" snarare öppet till kolonier (jämför det koloniala systemet och likaså den nuvarande kolonialismens eller den amerikanska livsstilens "civiliserande uppdrag"). En intressant jämförande studie skulle kunna göras av det skiftande bruket av begreppet "kultur", eller om hur "kultur" och "civilisation" liknar varandra vad beträffar den approprierande logik som består i att införa inte bara hegemoni utan också herravälde.

Det finns en privilegierad relation mellan "kultur" (naturaliserad och instrumentell) och gränser. När det gäller konflikten och kriget i före detta Jugoslavien gjorde inte alla parter anspråk på att ha kulturen i fokus, och inte alla gjorde den till sitt instrument, men alla gjorde till slut *anspråk på olikartade kulturer* som uteslöt grannen och ändå sträckte sig mot Europas högre och mer omfattande organisation. Så nya gränser fastslogs för att upplösa andra. I större utsträckning än Serbien hade Kroatien en tradition att använda kulturen som sitt emblem, och att initiera konflikten utifrån språket, utifrån en identifiering av en litterär kanon, och på detta sätt skilja sig från de andra. Även om de använde den i en mindre utsträckning än kroaterna i stridigheterna, kommer de slovenska separatisterna ur en längre historia av gemensam överlevnad som består av skyddsåtgärder och en urgammal och isolationistisk inställning till sitt språk och sin kultur. Men alla de stater och nationer som nu är åtskilda engagerade sig i en intensiv konstruktion av separata kulturella identiteter. Detta var traumatiskt eftersom det för flera generationer (Jugoslavien hade varit en stat i samma område sedan 1918 och ett projekt sedan långt längre tillbaka) innebar att skiljas från, och avskilja, delar av sin kultur som man tidigare föreställt sig på ett annat sätt och som mycket större, så att det var möjligt att imaginärt omfatta hela den före detta statens rum.

Delning av stater skapar, oavsett om de bara är påbörjade eller slutförda, landsförvisade, personer utan identitetshandlingar, personer utan rättigheter (Hanna Arendt), ofrivilliga migranter, förvisade och flyktingar, både inre och yttre, som idag långt överskrider 1951 års *Genève-konvention* (FN): vad beträffar rättigheter för politiska flyktingar, deras rätt till *non-refoulement* (om inte ännu mer) är konventionen idag föråldrad,²¹ medan åtskillnaden mellan politisk och ekonomisk emigration blir obestämbar. Under sin tillblivelse har Europa producerat olika nostalgiska föreställningar om delade länder som Jugoslavien, Tjeckoslovakien, Cypern och ibland till och med Sovjetunionen (som alla förvisso är omöjliga att jämföra). Den förespeglade "nostalgin" hos dessa delningens motståndare har ofta varit en icke erkänd *motsättning* gentemot nya former av nationalism och etnocentrism liksom gentemot våld, snarare än ett sörjande över att de gamla regimerna (varav några var socialistiska) har försvunnit, och snarare än romantik. Deras position liknar eller reproducerar, men på nästa och högre nivå, det fenomen som utgörs av avpolitiserade, icke-engagerade, befolkningar i länder med utvecklade politiska och sociala medborgarskap liksom torftiga individuella eller kollektiva demokratiska traditioner. Tanken var att generationer i hela befolkningar, inom "socialismen" eller tredje världen, men också på andra håll, inte skulle bli politiska subjekt. Snarare skulle de förvandlas till "råmaterialet" för sina "modellstater" och "modellsamhällen", medan ett "suveränt folk" (*suvereni narod*) stöptes, ett folk utropat sedan lång tid tillbaka, men i vars namn den officiella diskursen inte desto mindre använde sitt officiella *nyspråk* (situationen för en *palanka* i en osmält version av moderniteten). Den skenbara nostalgin är bara en saknad efter en fred och ett blandat samhälle som sedan dess gått förlorade, och inte en strävan efter en diktatorisk regim. När legitimeringen av den senares oberoende försvann, störtade fredens jämvikt samman. "Nostalgin" ifråga, som kritiserades av olika etnokrater och enskilda maktbesuttna aktörer, hade också utgjort ett motstånd som fördömdes av dem. Men de *processer som pågår idag*, och som "nostalgikerna" själva inte alltid förstår eftersom deras egna liv ibland står på spel, är inte ett återupprättande av samma nationalism, fundamentalism, etnokrati, utan snarare *Europas egen utveckling och planetens nya konfiguration* (globalisering), som de är en del av.

De förmedlande etnokratier som förstörde våra liv kan mycket väl bara ha varit underordnade historiska tillfälligheter. Nationalismen och liknande fenomen kommer trots allt bara att ha varit episoder, förvisso blodiga och förödande för våra liv och synsätt, men till syvende och sist övergångshändelser — mot nya integrationer och en ny liberal världsordning. Samtidigt som dessa nya former av nationalism, fundamentalism och gemenskap medför våld, *homogeniserar* de, och framstår i den bemärkelsen som moderna. Ur det perspektiv som utgörs av deras sociala funktion, där de i bästa fall uppenbaras som traditionalistiska och konservativa, och ofta som någonting ännu värre i ett internationellt sammanhang, är de ändå långt ifrån att vara detta.²²

-
- ¹ Denna text är till stor del en omarbetning av "On permanent translation (We are in translation)" i *Transeuropéennes*, 22, 2001–2002, s 121 ff, översatt från franskan av John Doherty. En annan version baserad på denna text presenterades vid The Academy of European History, the European University Institute, Florens (2003); samt vid Inter-University Centre Dubrovnik (2004).
- ² Paul Gilroy, *The Black Atlantic*, Verso, 1993.
- ³ Jean-François Lyotard, *Le Différend*, Minuit, 1983.
- ⁴ Språk och "readymade-tänkande" erbjuder en sådan kliché om att befinna sig på två platser samtidigt, vilket antyder en symmetrisk och likvärdig relation som inte lämpar sig för vår undersökning här. "Spegeln" är en bättre metafor, eftersom dess "båda sidor" är långt ifrån ekvivalenta i termer av existentiella insatser, som Luce Irigaray har demonstrerat i *Ce sexe qui n'est pas un*, Minuit, 1977, och i flera andra texter.
- ⁵ Ranabir Samaddar (red), *The Marginal Nation: Transborder Migration from Bangladesh to West Bengal*, Sage Publications, 1999.
- ⁶ Veena Das, *Critical Events. An Anthropological Perspective in Contemporary India*, Oxford University Press, 1995.
- ⁷ Se Jean-François Lyotard, *L'Inhumain. Causeries sur le temps*, Galilée, 1988.
- ⁸ Ivekovic, *Le Sexe de la nation*, Léo Scheer, 2003.
- ⁹ Jag vill här tacka Veena Das som på nytt riktade min uppmärksamhet mot detta ämne, som vi talat om på ett informellt sätt under åren. Se Veena Das "Violence and Translation" och "The practise of organ transplants: networks, documents, translations" i Margaret Lock, Alan Young, Alberto Cambrioso (red), *Living and Working with the New Medical Technologies. Intersections of Inquiry*, Cambridge University Press, s 263–267. Min egen text är delvis en reaktion på hennes idéer och våra samtal.
- ¹⁰ Nancy, *L'Intrus*, Galilée, 2000; se också filmen *21 grams* av Alejandro Gonzáles Inárritu, 2002, liksom *Lost in Translation* av Sofia Coppola, 2003.
- ¹¹ Jag är medveten om att gränsen är ett begrepp som är kopplat till upprättandet av den moderna staten: att gränsen är mycket hårdare. Jag har här utvidgat begreppet för att kunna undersöka begränsningarna för andra former av gränser som jag betraktar som olika *grader* av samma livs- och dödsprocesser. I en västerländsk kontext förstås "liv-och-död" (*punar-bhava, punar mrtyu; samsara*) bara som "liv", varigenom en ytterligare förhårdning av begreppet gräns på ett onödigt sätt introduceras. Varje gräns är verkligen *outsäglig*.
- ¹² Från och med här avviker texten från *Transeuropéennes*, 22.
- ¹³ Urvashi Butalia, *The Other Side of Silence. Voices from the Partition of India*, Viking, 1998; Radha Kumar, *Divide and Fall? Bosnia in the Annals of Partition*, Verso, 1998; *Interventions, International Journal of Post-Colonial Studies*, specialnummer om "The Partition of the Indian Sub-Continent", red Ritu Menon, vol 1, no 2. 1999; Ritu Menon och Kamla Bhasin, *Borders & Boundaries. Women in India Partition*, Rutgers University Press, 1998; *Transeuropéennes*, 19/20, 2001, specialnummer om "Divided Countries, Separated Cities".
- ¹⁴ En del av det följande är en version av min presentation "Gender and national borders and boundaries. European integration and the ethnicization of the Balkans" vid European University Institute women's studies course in history, sommaren 2001.
- ¹⁵ Se *Transeuropéennes*, 19/20, 2001.
- ¹⁶ Goran Fejic, Rada Ivekovic, "Women and Armed Conflicts", text för UNSRID-projektet "Gender and Conflict" i mars 2004.
- ¹⁷ Geneviève Fraisse, Giulia Sissa, Françoise Balibar, Jacqueline Rousseau-Dujardin, Alain Badiou, Monique David-Ménard, Michel Tort, *L'exercice du savior et la différence des*

- sexes*, L'Harmattan, 1991.
- 18 Etienne Balibar, *Nous, citoyens d'Europé? Les frontières, L'Etat, le peuple*, La découverte, 2001.
- 19 Colette Guillaumin, *Sexe, Race et Pratique du pouvoir. L'idée de Nature*, Côté-femmes, 1992.
- 20 Rada Ivekovic, "Women, Nationalism and War: 'Make Love Not War'", *Hypathia*, specialnummer om östeuropeisk feminism, vol 8, no 4 (hösten 1993), s 113–126; omtryckt i *Women's Studies. Journal for Feminist*, "Selected Papers, Anniversary Issue 1992–2002", s 101–109; fransk version: "Les femmes, le nationalisme et la guerre", *Peuples Méditerranéens*, 61 (om Jugoslavien och uteslutningslogiker), december 1992, s 185–201.
- 21 Samaddar, Ranabir, *Those Accords. A Bunch of Documents*, Kathmandu, South Asia Forum for Human Rights, Paper Series 4, 2000.
- 22 Se Malcolm Spencer, "Kulturelle Differenzierung in –Musils Roman *Der Mann ohne Eigenschaften. Die Stadt B*", vars presentation på konferensen "*Postkoloniale*" *Konflikte im europäischen Kontext* (Wiens universitet, 14–15 april, 2004), riktade min uppmärksamhet åt detta håll. Liknande tankar bekräftas, med ett annat exempel, i José M Portillo Valdés text "How Can a Modern History of the Basque Country Make Sense? On Nation, Identity, and Territories in the Making of Spain" (manuskript).

Published 2005–05–18

Original in English

Translation by Cecilia Grönberg and Jonas (J) Magnusson

Contribution by Glänta

© Rada Ivekovic

© Eurozine